

Віталій Макарович Русанівський

(25.06.1931 — 29.01.2007)

Українська наука зазнала тяжкої втрати. 29 січня 2007 р. на 76-му році пішов із життя Віталій Макарович Русанівський, доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, який тривалий час був директором Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, академіком-секретарем Відділення мови, літератури та мистецтвознавства Академії наук (1978–1993 рр.), очолював Український комітет славістів, а з 1997 р. працював радником дирекції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, завідувачем відділу західно- та південнослов'янських мов. До останнього дня він був головним редактором часопису «Мовознавство».

В історії кожної науки є хронологічні відрізки, які називають іменем найяскравішого їх творця, людини, вченого, який жив у тому часі і йшов попереду нього, несучи та втілюючи в життя її прогресивні надбання. В українському мовознавстві другої половини ХХ століття таким науковим велетом був В. М. Русанівський, через життєву і наукову долю якого пройшли різні бурі цього віку.

Філологічна сім'я, з якої походив Віталій Макарович, прищепила йому любов до слова, щире закоханість у рідну мову, її красу і силу. В. М. Русанівський народився 25 червня 1931 р. у Харкові. Важкі воєнні роки, окупація, смерть батька, якого було незаконно репресовано, — все це не завадило майбутньому академікові закінчити з відзнакою середню школу та вступити на філологічний факультет Київського університету. У 1954 р., після закінчення навчання, В. М. Русанівський вступив до аспірантури при кафедрі української мови цього ж університету.

Кандидатська дисертація Віталія Макаровича, яку він захистив 1960 р., стала настільки вагомим дослідженням з історичної граматики української мови, що її було покладено в основу наукової монографії «Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.» (К., 1959). Українська лінгвістика знає досить мало прикладів, коли б 28-річний мовознавець став автором такої фундаментальної праці.

У 1960 р. В. М. Русанівський прийшов до Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР, де пройшло понад 46 років його творчого, наукового життя та керівної й організаторської діяльності. Саме в Інституті мовознавства виявилася яскрава лінгвістична обдарованість В. М. Русанівського, різнобічність його наукових інтересів та уподобань: від ортології до лексикографії, від історії мови до термінології, від граматики до загальних та конкретних питань славістики, від міжмовних контактів до філософських проблем мовознавства, від соціолінгвістики до лінгводидактики. Важко знайти ту галузь лінгвістики, в якій би В. М. Русанівський не сказав свого вагомого наукового слова.

Не лише науковий, а й організаторський талант ученого змужнів у цьому інституті. Він був фундатором і першим завідувачем відділу культури мови, потім очолив відділ теорії та історії української мови, а згодом відділ західно- та південнослов'янських мов. Довгі роки В. М. Русанівський був заступником директора інституту, а після смерті акад. І. К. Білодіда понад 15 років очолював цю установу.

Структуру українського дієслова В. М. Русанівський досліджував як з формально-граматичного, так і з семантичного погляду. Вона представлена не статичною конструкцією, а динамічною системою, яка зазнає постійних змін у часі. Дослідник створив працю, що була піонерською не лише в українському, а й у слов'янському мовознавстві. Головні її ідеї стали основою докторської дисертації, захищеної 1970 р. На той час В. М. Русанівський став чи не наймолодшим доктором філологічних наук не лише в Україні, а й у Радянському Союзі.

В. М. Русанівський є автором розділу «Дієслово» у колективній монографії «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (К., 1969). У цій визначальній для української граматики праці вчений виступає і як відповідальний редактор, керівник великого авторського колективу.

Граматичні роздуми В. М. Русанівського втілено в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, окремих статтях, присвячених дієслову, семантико-синтаксичній структурі речення, структурі лексичної та граматичної семантики. Різнобічність філологічного обдаровання В. М. Русанівського виявлялася в тому, що він одночасно міг опрацювати матеріали з різних мовних сфер. Паралельно зі своїми граматичними спостереженнями серйозно досліджував пам'ятки української мови, визначив правила їх видання.

Різножанровим є й лексикографічний доробок В. М. Русанівського: це тлумачні, термінологічні, орфографічні, орфоепічні і перекладні словники. Він був членом редколегії, одним із редакторів та укладачів «Словника української мови» в 11-ти томах, відзначеного Державною премією СРСР у галузі науки і техніки 1983 р. Смерть обірвала його роботу як головного редактора «Словника української мови» в 20-ти томах, який є новою, сучасною версією попереднього тлумачного словника.

Протягом майже 40 років Віталія Макаровича хвилювали правописні проблеми, свідченням цього є «Український правопис» (К., 1960), «Довідник з української орфографії і пунктуації» (К., 1964, 1973, 1984, 1986); «Складні питання українського правопису» (К., 1980); «Український правопис» (К., 1990, 1993). Він дуже уважно ставився до тенденцій розвитку правописної сфери, був обережним в оцінці пропонованих новацій, дотримувався давнього лікарського гасла «Не зашкодь!».

Подією у славистичній лексикографії стало видання «Чесько-українського словника» у двох томах, де Віталій Макарович був відповідальним редактором.

Історія української мови, шляхи її становлення і формування, з чого, власне, почав свій шлях у науку Віталій Макарович, мала логічне продовження в його роботі над багатотомною працею «Історія української мови». Історичні студії вченого, дослідження ним різножанрових пам'яток української мови втілювалися в колективних монографіях, де він був відповідальним редактором, та в новітній його праці «Історія української літературної мови» (К., 2001, 2002). Історію української мови, зміни в її структурі В. М. Русанівський розглядав на широкому слов'янському тлі, у загальному контексті індоєвропейських мов. Осмислення історичного розвитку споріднених мов, причини змін на різних структурних рівнях — у центрі уваги автора в монографії «Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов» (К., 1985). Ця книжка підсумовує роздуми Віталія Макаровича про походження та шляхи розвитку слов'янських мов, викладені в раніше опублікованих працях «Народнорозмовна мова як джерело розвитку східнослов'янських літературних мов XVI — початку XVIII ст.» (К., 1978), «Походження і розвиток східнослов'янських мов» (К., 1980).

В. М. Русанівський був визнаним майстром науково-популярного жанру в лінгвістиці. Поряд із працями, в яких по-філософському осмислюється роль мови в житті суспільства, його перу належать науково-популярні праці, широко знані в різних верствах суспільства: «Життя слова» (К., 1972); «Розквітай же, слово» (К., 1983); «Наша мова калинова» (К., 1984) та ін.

Окрема грань філологічного таланту Віталія Макаровича — це лінгводидактика — створення підручників і посібників для середньої та вищої школи. Він є співавтором посібника для середньої школи «Українська мова», який витримав шість видань (1978, 1979, 1981, 1990, 1991, 1992), навчальних посібників для вищої школи «Граматика української мови. Морфологія» (К., 1993) та «Культура українського народу» (К., 1994).

Серед наукових уподобань В. М. Русанівського виокремлюється шевченкіана, досліджувана ним з особливим трепетним почуттям, успадкованим від батьків. Це й окремі розвідки, і статті в «Шевченківському словнику» (К., 1977), і монографія «У слові — вічність» (К., 2002). А починалася вона зі скромної теми «Дієприкметник у поезії Т. Г. Шевченка», статті, опублікованої ювілейного 1964 р., і продовжувалася в статтях «Літопис творчості і боротьби. До характеристики Шевченкового щоденника» (К., 1986), «Світлогляд і мова (до 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка)» (К., 1989), «Не хроніка — літопис творчості і боротьби (Щоденник Т. Шевченка)» (К., 1989), «Історична лексика в поезії Т. Шевченка» (К., 1991), «Народно-поетичний та індивідуально-творчий складники Шевченкової мови» (К., 1992), «І з Уманщини, і з усієї України (народнорозмовне джерело мови Т. Шевченка)» (К., 1999) та ін.

Віталія Макаровича добре знали і поважали науковці Чехії, Словаччини, Польщі, Росії, Німеччини, США, Канади.

Під його керівництвом 48 науковців захистили кандидатські й докторські дисертації зі спеціальностей: українська, російська, слов'янські мови та загальне мовознавство. Цією статистикою не можна обмежити коло учнів В. М. Русанівського — для більшості українських мовознавців, які професійно сформувалися в 70–90-ті роки, він був духовним наставником, людиною, що щиро обдаровувала інших продуктивними ідеями, цікавими думками щодо дослідження тих чи інших мовних явищ. Стиль його керівництва був далеким від диктату й нав'язування свого роз'ясування мовознавчих проблем, він умів цінувати думку іншого, ненав'язливо підказуючи раціональні шляхи вирішення дослідницьких завдань.

Наукова, педагогічна та організаторська діяльність академіка Русанівського була відзначена багатьма високими державними нагородами — орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», «За заслуги» III ступеня. Віталія Макаровича також нагороджено медаллю Антона Макаренка. Крім цього, він став лауреатом Державної премії СРСР у галузі науки і техніки та отримав звання Заслуженого діяча науки і техніки України.

Колеги, численні учні та послідовники назавжди збережуть пам'ять про Віталія Макаровича Русанівського — справжнього вченого, вчителя, добру та чуйну людину, совість української гуманітарної науки.